

نقش الگوی ارتباطی خانواده بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان با نقش میانجی خودکارآمدی و نظم‌بخشی هیجانی دانش‌آموزان

شیوا برزو: دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
سلطانعلی کاظمی: استادیار، گروه روانشناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران. (* نویسنده مسئول) azemi_edu@yahoo.com
آذرمیدخت رضایی: استادیار، گروه روانشناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
حجت‌اله جاویدی: استادیار، گروه روانشناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران

چکیده

کلیدواژه‌ها

مسئولیت‌پذیری،
الگوهای ارتباطی خانواده،
خودکارآمدی،
نظم‌بخشی هیجانی

زمینه و هدف: خانواده‌ها با نوع ارتباط خود می‌توانند بر رشد شناختی و هیجانی افراد، تأثیر بگذارند. لذا هدف از انجام این پژوهش، عیین نقش میانجی‌گری خودکارآمدی و نظم‌بخشی هیجانی در تأثیر الگوی ارتباطی خانواده بر مسئولیت‌پذیری بود.
روش کار: برای انجام پژوهش حاضر که با روش معادلات ساختاری انجام شد از بین دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز ۳۵۲ دانش‌آموز (۱۶۳ پسر و ۱۸۹ دختر) با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای به عنوان نمونه انتخاب شده و به پرسشنامه‌های الگوهای ارتباطی خانواده کوثرنر و فیتز پاتریک (۲۰۰۲)، خودکارآمدی شرر و همکاران (۱۹۸۲)، پرسشنامه تنظیم هیجان گروسو جان (۲۰۰۳) و مسئولیت‌پذیری سروش (۱۳۹۰)، پاسخ دادند.
یافته‌ها: نتایج نشان داد که خودکارآمدی در رابطه‌ی بین جهت‌گیری گفت‌و شنود با مسئولیت‌پذیری نقش میانجی‌گری دارد و همچنین، مشخص شد که ارزیابی مجدد شناختی نیز بین جهت‌گیری گفت‌و شنود و جهت‌گیری هم‌نوابی با مسئولیت‌پذیری نقش میانجی معنادار دارد. همچنین، نتایج از عدم نقش میانجی‌گری سرکوبی بین الگوهای ارتباطی خانواده و مسئولیت‌پذیری خبر داد.
نتیجه‌گیری: بر اساس این یافته‌ها، زمانی که فرزندان نسبت به توانایی‌های خود آگاه شوند و راهبردهای صحیح تنظیم هیجان را در جهت‌گیری گفت‌و شنود و هم‌نوابی در خانواده آموزش ببینند، می‌توانند مسئولیت‌پذیری بیشتری را تجربه کنند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۷

تاریخ چاپ: ۱۴۰۱/۱۲/۱۳

تعارض منافع: گزارش نشده است.

منبع حمایت‌کننده: حامی مالی ندارد.

شیوه استناد به این مقاله:

Borzou S, Kazemi S, Rezaei A, Javidi H. The Role of Family Communication Model on Adolescents' Responsibility with the Mediating Role of Self-Efficacy and Emotional Regulation of Secondary Students. Razi J Med Sci. 2023;29(12): 151-161.

*انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با **CC BY-NC-SA 3.0** صورت گرفته است.

Original Article

The Role of Family Communication Model on Adolescents' Responsibility with the Mediating Role of Self-Efficacy and Emotional Regulation of Secondary Students

Shiva Borzou: PhD Student, Department of Psychology, Marvdash Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

Soltanali Kazemi: Assistant Professor, Department of Psychology, Marvdash Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran (* Corresponding author) Kazemi_edu@yahoo.com

Azarmidokht Rezaei: Assistant Professor, Department of Psychology, Marvdash Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

Hojjatollah Javidi: Assistant Professor, Department of Psychology, Marvdash Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

Abstract

Background & Aims: The family, as the founder of the personality, identity, values and intellectual standards of children and the place of learning the culture, norms, values and gender roles that exist in societies (2). In fact, given the importance of early moral development, children learn responsibility from their parents and learn to take responsibility for the consequences of their actions (3). Research has shown that families affect cognitive and emotional development through their relationship (6). Also, among human skills, none may be as important and effective as beliefs about self-efficacy defined as individuals' beliefs about their ability to control life-changing events (12). The tasks that human beings face throughout their lives are very wide and varied; As a result, the self-efficacy feature can be used and examined in specific spectrums. When a person has self-efficacy in situations in his life, he can experience more responsibility as a result (14). Other research in this field has shown that self-esteem affects interpersonal communication and responsible behaviors, social communication, and constructive thinking skills. Emotional development can follow a family communication pattern (15). In other words, emotion regulation can also affect human behaviors, such as responsibility. In this context, it has been shown that training emotion regulation skills can be considered as part of programs that create and increase responsibility (19). In addition, it has been found that a person who can control emotions and feelings experiences more responsibility (20). Based on the above, the researcher seeks to answer the question that what role does the family communication model play in adolescents' responsibility with mediating the role of students' self-efficacy and emotional regulation?

Methods: This research was a correlation in the form of structural equation model. To conduct this research, 352 students (163 boys and 189 girls) were selected from the second year high school students in Shiraz in the academic year 2010-2011 using a multi-stage cluster random sampling method. Were selected as a sample. The method of conducting the research was that the researcher first referred to the education and training of Shiraz city and after explaining the purpose of the research and the satisfaction of the officials and with a referral letter in hand, referred to the schools and questionnaires of communication patterns of Koerner family and Fitz Patrick (2002) distributed and collected the self-efficacy of Scherer et al. (1982), the Grosso John (2003) emotion regulation questionnaire, and Soroush (2011). Finally, descriptive statistics (mean and standard deviation), Kalmogorov-Smirnov test and structural equations using SPSS-23 and AMOS-22 software were used to analyze the data.

Results: The results showed that the relationships between many exogenous, mediating and endogenous variables are positively and negatively significant. And the range of correlation coefficients between all studied variables is from -0.001 to 0.86. In addition, the relationships between the research variables were significant at the level of 0.01 and 0.05. Another finding showed that dialogue affects responsibility through self-efficacy ($p = 0.02$, $\beta = 0.32$) and cognitive reassessment ($p = 0.01$, $\beta = 0.18$). Also, compliance through cognitive reassessment affects responsibility ($\beta = 0.06$, $p = 0.05$). However, suppression between dialogue ($p = 0.92$,

Keywords

Responsibility,
Family Communication
Patterns,
Self-Efficacy,
Emotional Regulation

Received: 07/01/2023

Published: 04/03/2023

$\beta = 0.0001$) and compliance ($\beta = 0.04$, $p = 0.10$) does not have a significant mediating role on responsibility. Self-efficacy and cognitive reassessment are significant between the relationship between dialogue orientation and family compliance orientation and responsibility. On the other hand, it was found that the direct and indirect path (self-efficacy and cognitive re-evaluation) of dialogue to responsibility and the indirect path of compliance (cognitive re-evaluation) to responsibility are significant. Also, the coefficient of determination of responsibility ($R^2 = 0.46$) is higher than the coefficient of determination of self-efficacy ($R^2 = 0.10$), cognitive re-evaluation ($R^2 = 0.13$) and repression ($R^2 = 0.7$).

Finally, the results showed that the self-efficacy prediction based on dialogue was approved and the compliance prediction based on self-efficacy was rejected. Also, the prediction of cognitive reassessment based on dialogue and compliance was confirmed. But in the field of repression, only conformity could predict repression, and dialogue could not predict repression. The liability prediction was approved based on dialogue and Conformity was not able to predict liability. The prediction of responsibility based on self-efficacy and the prediction of responsibility based on cognitive reassessment were confirmed. However, this hypothesis was not confirmed in the context of predicting liability based on suppression. On the other hand, it was found that self-efficacy between dialogue orientation and mediation responsibility is significant. However, self-efficacy is not significant between compliance orientation and mediation responsibility, and also, it was found that only cognitive reassessment between dialogue and compliance with mediation responsibility is significant.

Conclusion: In the explanation of the present research, it can be stated that in the direction of dialogue, the person in the family can express his / her opinions, hear the arguments of family members and present appropriate arguments himself / herself, and skills Achieves a variety of topics such as problem solving, effective communication, emotion control and management; Because the individual is influential in important family decisions and has gained the necessary independence (22). These provide the basis for the development of abilities and belief in them, and thus verbal persuasion creates a source of self-efficacy (31).

Also, when a person has a conversation in the family environment, he / she can get acquainted with different opinions according to the arguments that are put forward in the family environment on various issues (5); And he can use adaptive strategies to regulate his emotions and learn different cognitive skills. As a result, he knows that his thoughts, emotions and behaviors are under his control and he can look at events from different angles and perceive them (26). This confirms that external situations do not affect the individual, but it is his thoughts that create behavioral and emotional consequences (32).

Also in the direction of conformity, the individual tries to avoid conflict and to experience mutual dependence with the family. In this regard, the cohesion of the family is high and the family has a hierarchy and emphasizes the relationships within the family and the interests of the family are paramount (5). All of these, especially the emphasis on matching one's views with others and emphasizing the interests and values of the family, can provide the basis for understanding phenomena and events from different perspectives. Can use cognitive reassessment strategy. When adolescents use this strategy, they can eventually experience responsibility (5).

Conflicts of interest: None

Funding: None

Cite this article as:

Borzou S, Kazemi S, Rezaei A, Javidi H. The Role of Family Communication Model on Adolescents' Responsibility with the Mediating Role of Self-Efficacy and Emotional Regulation of Secondary Students. Razi J Med Sci. 2023;29(12): 151-161.

*This work is published under CC BY-NC-SA 3.0 licence.

مقدمه

در یک تقسیم‌بندی کلی، مسئولیت‌پذیری به دو بخش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. مسئولیت‌پذیری فردی، به معنای آن است که فرد، خود را نسبت به خود و موقعیتی که در آن قرار گرفته و همچنین نیازها و به روزی دیگران، مسئول بداند. فردی که مسئولیت‌پذیر است، احتمالاً در نظر خواهد گرفت که چطور انتخاب‌ها و تصمیم‌های او بر دیگران و جامعه تأثیر می‌گذارد. لذا، اگرچه مفهوم مسئولیت‌پذیری فردی بر فرد تمرکز دارد، اما در یک بستر اجتماعی اتفاق می‌افتد. بنابراین، مسئولیت‌پذیری اجتماعی بعدی از مسئولیت‌پذیری فردی محسوب می‌شود (۱).

خانواده، به عنوان پایه‌گذار شخصیت، هویت، ارزش‌ها و معیارهای فکری فرزندان و محل یادگیری فرهنگ، هنجارها، ارزش‌ها و نقش‌های جنسیتی است که در جوامع وجود دارد (۲). در واقع، با توجه به اهمیت رشد اخلاقی اولیه، فرزندان از والدین خود، مسئولیت‌پذیری را یاد می‌گیرند و می‌آموزند که مسئولیت‌عواقب اعمال خود را بپذیرند (۳). نقش خانواده در رشد هیجانی، شناختی و اجتماعی فرزندان در دوره‌های مختلف رشدی، متفاوت است. شاید بتوان گفت که این نقش، در انتقال فرزندان از دوره‌ی کودکی به دوره‌ی نوجوانی از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود. تغییر از حالت وابستگی به استقلال و البته پذیرش مسئولیت برای نوجوانان، به عنوان یک چالش بزرگ محسوب می‌گردد، که در این میان، نوع برخورد والدین می‌تواند در کمک به نوجوانان برای مواجهه با این چالش بزرگ، نقش مهمی داشته باشد (۴).

در این پژوهش، برخورد والدین در محیط خانواده در قالب مدل الگوی ارتباطی خانواده، مطرح شده است. در الگوی ارتباطی خانواده، دو بعد، جهت‌گیری گفت و شنود و جهت‌گیری هم‌نوایی شناسایی شدند. جهت‌گیری گفت و شنود، به معنای آن است که افراد در خانواده تا چه میزان نظرات و خواسته‌های خود را مطرح می‌کنند و در مسائل مختلف خانواده درگیر می‌شوند و جهت‌گیری هم‌نوایی، به این امر اشاره دارد که تا چه میزان افراد خانواده با نظر یا نظرهای افراد مهم خانواده موافقت می‌کند و بر طبق آن عمل می‌کنند (۵).

خود، بر رشد شناختی و هیجانی تأثیر می‌گذارد (۶). پژوهش‌ها در این زمینه نشان می‌دهد که سبک فرزندپروری بر رشد شخصی و اخلاقی کودک (۷) و رفتار اجتماعی درمیان کودکان پیش دبستانی چینی تأثیر دارد (۸). همچنین، مشخص شده است که بین سبک فرزندپروری و سطح هوش هیجانی در کودکان پیش دبستانی رابطه وجود دارد (۹). در نهایت نیز، مشخص شده است که سبک فرزندپروری و اعتماد همسالان زمینه‌ساز سازگاری مدرسه در دوران نوجوانی است (۱۰).

با توجه به این که مطرح شد، خانواده‌ها با نوع ارتباط خود بر رشد شناختی و هیجانی افراد، تأثیر می‌گذارند. بنابراین، می‌توان انتظار داشت که خانواده بر شکل‌گیری باورها و تنظیم هیجانات افراد نقش مؤثری داشته باشند. از آن جایی که، افراد همواره در تلاش هستند که در موقعیت‌های زندگی، عوامل تأثیرگذار بر شرایط را در تسلط کنترل خود در آورند، با گسترش موقعیت‌هایی که به افراد امکان می‌دهد تجربه کنند (به ویژه در خانواده)، آنان بهتر می‌توانند به این باور برسند که می‌توانند به اهداف مورد علاقه‌ی خود، دست یابند و بر دشواری‌های ناخوشایند فائق آیند (۱۱). در همین زمینه، باید دانست که انسان، سیستمی فعال است و استعداد‌های او برای خودتنظیمی، حد گسترده‌ای از کنترل بر تجارب و شرایط زندگی را در اختیار او قرار می‌دهد. در میان مهارت‌های انسان، شاید هیچ کدام به اندازه‌ی باورهای مربوطه به خودکارآمدی که با عنوان باور افراد درباره‌ی توانایی‌های خود در کنترل وقایع مؤثر بر زندگی تعریف شده است مهم و مؤثر نباشند (۱۲).

تکالیفی که انسان در طول زندگی با آن‌ها مواجه است، بسیار گسترده و گوناگون‌اند؛ در نتیجه، ویژگی خودکارآمدی، می‌تواند در طیف‌های ویژه‌ای، کارکرد داشته باشد و بررسی شود. چنین دیدگاهی، پژوهشگران را به سمت بررسی جلوه‌های گوناگون خودکارآمدی در موقعیت‌های مختلف، هدایت می‌کند. در عین حال، باورهای خودکارآمدی در حوزه‌های مختلف، به صورت مستقل از هم و در انزوا عمل نمی‌کنند و تا حدی در بین موقعیت‌ها و فعالیت‌ها، به دامنه‌های ویژه‌ی عملکرد فردی تعمیم می‌یابند (۱۳). زمانی که فرد، در زندگی خود دارای خودکارآمدی در موقعیت‌ها است، می‌تواند

خانواده، خودکارآمدی و نظم بخشی هیجانی و مسئولیت‌پذیری را کمتر مورد کنکاش قرار داده‌اند. در این پژوهش، تلاش بر این بود که یافته‌های پراکنده در حوزه‌های خانواده، خودکارآمدی و نظم بخشی هیجانی را با یکدیگر ترکیب و بینشی جدید در تبیین مسئولیت‌پذیری نوجوانان فراهم آورد. بنابراین محقق در صدد پاسخگویی به این سوال است که الگوی ارتباطی خانواده بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان با نقش میانجی خودکارآمدی و نظم‌بخشی هیجانی دانش‌آموزان چه نقشی دارد؟

روش کار

این پژوهش، از نوع همبستگی در قالب مدل معادلات ساختاری بود. برای انجام این تحقیق از بین دانش‌آموزان دوره‌ی دوم متوسطه شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۳۹۸ با استفاده از روش تصادفی از نوع خوشه‌ای چند مرحله‌ای تعداد ۳۵۲ دانش‌آموز (۱۶۳ پسر و ۱۸۹ دختر) به عنوان نمونه انتخاب شدند. روش انجام پژوهش بدین صورت بود که محقق ابتدا به آموزش و پرورش شهر شیراز مراجعه کرده و پس از توضیح هدف از انجام تحقیق و جلی رضایت مسولین و با در دست داشتن معرفی‌نامه به مدارس مورد نظر مراجعه کرده و پرسشنامه‌های الگوهای ارتباطی خانواده کوئرنر و فیتز پاتریک (۲۰۰۲)، خودکارآمدی شرر و همکاران (۱۹۸۲)، پرسشنامه تنظیم هیجان گروسو جان (۲۰۰۳) و مسئولیت‌پذیری سروش (۱۳۹۰) را بین افراد نمونه توزیع و جمع‌آوری کرد.

پرسشنامه تجدید نظر شده ابعاد الگوهای ارتباطی خانواده کوئرنر و فیتز پاتریک (۲۰۰۲):

این پرسشنامه دارای ۲۶ سوال بوده که ۱۱ گویه اول مربوط به جهت‌گیری هم‌نوایی و ۱۵ گویه بعدی، مربوط به جهت‌گیری گفت و شنود، می‌باشد و درجه موافقت یا مخالفت پاسخ دهنده را در دامنه بین درجه‌ای از کاملاً موافقم (نمره پنج)، تا کاملاً مخالفم (نمره یک) می‌سنجد. کوروش‌نیا و لطیفیان (۲۰۰۷)، ضریب آلفای کرونباخ را برای بعد گفت و شنود، معادل ۰/۸۷ و برای بعد هم‌نوایی، معادل ۰/۸۱ بدست آورد

در پی آن، مسئولیت‌پذیری بیشتری را تجربه کند (۱۴). پژوهش‌های دیگر نیز در این زمینه، نشان داده است که عزت نفس بر ارتباطات میان فردی و رفتارهای مسئولانه، ارتباطات اجتماعی، مهارت‌های تفکر سازنده تأثیر دارد.

رشد هیجانی می‌تواند در پی الگوی ارتباطی خانواده به وجود آید (۱۵). نقش فرآیندی تنظیم هیجان در کنترل و سازماندهی انواع مختلف هیجان در نظر پژوهشگران بوده است (۱۶). واژه نامه‌ی انجمن روانشناسی آمریکا، تنظیم هیجان را به عنوان توانایی هر فرد برای تنظیم کردن یک هیجان مشخص یا مجموعه‌هایی از هیجان‌ها تعریف کرده‌اند؛ شیوه‌های تنظیم هیجانی خودآگاه، می‌تواند یادگیری تفسیر وضعیت‌ها به صورت متفاوت برای مدیریت کردن بهتر آن‌ها، تغییر هدف یک هیجان (مثلاً خشم) باشد (۱۷).

کارکردگرایان هیجان را در پاسخ‌های رفتاری لازم، تنظیم کردن، تصمیم‌گیری، ارتقاء کارکرد حافظه برای رخدادهای مهم و تسهیل روابط میان فردی دخیل می‌دانند (۱۸). به عبارت دیگر، تنظیم هیجان نیز می‌تواند بر رفتارهای انسان، مانند مسئولیت‌پذیری تأثیرگذار باشد. در همین زمینه مشخص شده است که آموزش مهارت‌های نظم‌بخشی هیجان می‌تواند به عنوان بخشی از برنامه‌هایی که در ایجاد و افزایش مسئولیت‌پذیری مطرح باشد. دانش هیجانی به نظم‌جویی هیجان کمک می‌کند. با توجه به این مطلب، افراد باید توانایی‌های مربوط به این سطح را به منظور استفاده از دانش‌های آن، در عمل پرورش دهند. توانایی نظم‌جویی هیجان منجر به حفظ خلق و راه‌کارهای بهبود خلق و خو می‌شود (۱۹). افزون بر این، نیز مشخص شده است شخصی که می‌تواند احساسات و هیجان‌ها را کنترل کند، مسئولیت‌پذیری بیشتری تجربه می‌کند (۲۰). همچنین، افرادی که می‌توانند احساسات و عواطف خود را درک و کنترل کنند، رفتار مناسب‌تری را در موقعیت‌های اجتماعی از خود نشان دهد (۲۱).

همان‌طور که مشخص شد در پژوهش‌های مجزا و پراکنده‌ای در مورد متغیرهای فوق صورت گرفته است. لیکن پژوهشگران به طور کلی رابطه بین الگوی ارتباط

پرسشنامه مسئولیت‌پذیری سروش (۱۳۹۰): این پرسشنامه با ترکیب پرسشنامه‌های مسئولیت‌پذیری مرگلر و همکاران (۲۰۰۷) و مسئولیت‌پذیری لی (۲۰۰۸) و با استفاده از روش تحلیل عاملی به یک مقیاس ۲۱ گویه‌ای دست یافت که ۱۰ گویه آن، مسئولیت‌پذیری فردی و ۱۱ گویه مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در مقیاس لیکرت، از ۱ کاملاً مخالف، تا ۷ کاملاً موافق اندازه می‌گیرد و نمره‌گذاری سوالات ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱ به صورت معکوس انجام می‌شود (۲۷). میزان پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ برای نمره کل برابر با ۰/۸۳، برای خرده مقیاس مسئولیت‌پذیری فردی ۰/۸۸ و مسئولیت‌پذیری اجتماعی ۰/۶۷ محاسبه شد. بررسی روایی نیز با استفاده از روش همسانی درونی حاکی از آن بود، که همه سوالات همبستگی معناداری با نمره کل پرسشنامه دارند ($p = 0/001$) لازم به ذکر است که ضرایب همبستگی از ۰/۳۵ تا ۰/۶۲ متغیر بودند. همچنین، ضرایب همبستگی برای خرده مقیاس مسئولیت‌پذیری فردی و گویه‌های آن بین ۰/۶۵ تا ۰/۷۸ و ضرایب همبستگی برای خرده مقیاس مسئولیت‌پذیری اجتماعی و گویه‌های آن بین ۰/۴۰ تا ۰/۵۳ به دست آمد. نهایتاً از آمار توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد)، آزمون کالموگروف اسمیرنوف و معادلات ساختاری با استفاده از نرم افزار SPSS-23 و AMOS-22 برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد.

یافته‌ها

نتایج نشان داد بیشترین میانگین مربوط به مسئولیت‌پذیری کل با مقدار ۱۱۸/۹۸ و، بیشترین انحراف معیار نیز مربوط به گفت و شنود با مقدار ۱۶/۳۵ به دست آمد. از طرف دیگر مشخص شد روابط بسیاری از متغیرهای برون‌زاد، میانجی و درون‌زاد به صورت مثبت و منفی معنادار است. و دامنه ضرایب همبستگی بین کل متغیرهای مورد مطالعه از ۰/۰۱- تا ۰/۸۶ است. علاوه بر این روابط بین متغیرهای پژوهش، در سطح ۰/۰۱ و ۰/۰۵ معنادار شدند. همچنین مشخص شد که مدل در ابتدا از برازش مطلوبی برخوردار نبود.

(۲۳). در این پژوهش، پایایی این ابزار از طریق محاسبه آلفای کرونباخ به دست آمد و مقدار آن برای کل پرسشنامه ۰/۸۱ و برای خرده مقیاس همنوایی ۰/۸۹ و برای مقیاس گفت و شنود ۰/۹۵ محاسبه شد. همچنین، برای بررسی روایی نیز از روش همسانی درونی استفاده شد که ضرایب همبستگی گویه‌ها با خرده مقیاس همنوایی بین ۰/۶۱ تا ۰/۷۵ بود و همچنین، ضرایب همبستگی گویه‌ها با خرده مقیاس گفت‌وشنود بین ۰/۴۸ تا ۰/۸۳ به دست آمد.

پرسشنامه خودکارآمدی ادمز شرر و همکاران

(۱۹۸۲): این پرسشنامه دارای ۱۷ گویه است، که گویه‌های ۳ و ۸ و ۹ و ۱۳ و ۱۵ از راست به چپ و بقیه از چپ به راست امتیازشان افزایش می‌یابد؛ برای پاسخ به این پرسشنامه از لیکرت چند درجه‌ای از کاملاً مخالف ۱، تا کاملاً موافق ۵، استفاده شده است؛ خوشکلام (۱۳۸۹)، ضریب پایایی آلفای کرونباخ پرسشنامه را در گروه دانش‌آموزان با آسیب شنوایی را ۰/۸۴، به دست آورد (۲۵). در این پژوهش، پایایی این ابزار با استفاده از طریق آلفای کرونباخ ۰/۷۹ به دست آمد. همچنین ضرایب همبستگی بین گویه‌ها و نمره کل خودکارآمدی بین ۰/۵۰ تا ۰/۷۷ بود. ولیکن، دو گویه ۴ و ۸ به دلیل ضریب همبستگی پایین‌تر از ۰/۴۰ از تحلیل کنار گذاشته شد.

پرسشنامه تنظیم هیجان گروس و جان (۲۰۰۳):

این پرسشنامه ۱۰ گویه دارد و دو خرده مقیاس ارزیابی مجدد (بیانگر راهبرد متمرکز بر پیشایند با استفاده از سوالات ۱، ۳، ۵، ۷، ۸، ۱۰) و سرکوبی (بیانگر راهبرد متمرکز بر پاسخ با استفاده از سوالات ۲، ۴، ۶، ۹) را بر اساس طیف لیکرت ۷ درجه‌ای از کاملاً مخالفم، تا کاملاً موافقم بررسی می‌کند (۲۶). پایایی این پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، برای ارزیابی مجدد ۰/۸۳ و برای سرکوبی ۰/۷۱ به دست آمد. همچنین، برای بررسی روایی نیز از روش همسانی درونی استفاده شد و ضرایب همبستگی خرده مقیاس ارزیابی مجدد و گویه‌های آن بین ۰/۶۳ تا ۰/۸۰ به دست آمد. همچنین، ضرایب همبستگی خرده مقیاس سرکوبی و گویه‌های آن بین ۰/۶۲ تا ۰/۷۹ محاسبه شد.

جدول ۱- ماتریس همبستگی مرتبه صفر متغیرهای پژوهش

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
۱. همنوایی							
۲. گفت و شنود	۰/۳۸**						
۳. خودکارآمدی	۰/۱۸*	۰/۳۰**					
۴. ارزیابی مجدد شناختی	۰/۰۳	۰/۳۳**	۰/۳۷**				
۵. سرکوبی	۰/۲۸**	۰/۱۰*	۰/۱۶**	۰/۱۴*			
۶. مسئولیت‌پذیری فردی	۰/۰۰۱	۰/۴۵**	۰/۵۸**	۰/۵۲**	۰/۱۲**		
۷. مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۰/۱۷**	۰/۱۱*	۰/۳۹**	۰/۲۰**	۰/۱۷**	۰/۳۴**	
۸. مسئولیت‌پذیری کل	۰/۰۹	۰/۳۶**	۰/۶۱**	۰/۴۶**	۰/۰۱	۰/۸۶**	۰/۷۷**

* $P < 0.05$

جدول ۲- ضرایب اثرات غیرمستقیم و کل موجود در مدل با استفاده از بوت استرپ

مسیر	اثر غیرمستقیم	P	اثر کل
گفت و شنود-خودکارآمدی-مسئولیت‌پذیری	۰/۳۲	۰/۰۲	۰/۵۳
گفت و شنود-ارزیابی مجدد شناختی-مسئولیت‌پذیری	۰/۱۸	۰/۰۱	۰/۴۰
همنوایی-ارزیابی مجدد شناختی-مسئولیت‌پذیری	۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۱۱
گفت و شنود-سرکوبی-مسئولیت‌پذیری	۰/۰۰۰۱	۰/۹۲	۰/۳۴
همنوایی-سرکوبی-مسئولیت‌پذیری	۰/۰۴	۰/۱۰	۰/۱۹

نهایتاً نتایج نشان داد که پیش‌بینی خودکارآمدی بر اساس گفت و شنود مورد تأیید قرار گرفته و پیش‌بینی همنوایی بر اساس خودکارآمدی رد شد. همچنین، پیش‌بینی ارزیابی مجدد شناختی بر اساس گفت و شنود و همنوایی تأیید شد. ولیکن در زمینه‌ی سرکوبی فقط همنوایی قادر به پیش‌بینی سرکوبی بود و گفت و شنود نتوانست سرکوبی را پیش‌بینی کند. پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری بر اساس گفت و شنود مورد تأیید قرار گرفت و همنوایی قادر به پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری نبود. پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری بر اساس خودکارآمدی و پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری بر اساس ارزیابی مجدد شناختی مورد تأیید قرار گرفت. با این وجود، در زمینه‌ی پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری بر اساس سرکوبی این فرضیه تأیید نشد. از طرف دیگر مشخص شد که خودکارآمدی بین جهت‌گیری گفت و شنود و مسئولیت‌پذیری میانجی‌گری معنادار دارد. ولیکن خودکارآمدی بین جهت‌گیری همنوایی و مسئولیت‌پذیری میانجی‌گری معنادار ندارد و همچنین، مشخص شد که فقط ارزیابی مجدد شناختی بین گفت و شنود و همنوایی با مسئولیت‌پذیری میانجی‌گری معنادار دارد.

پس از انجام اصلاحات و حذف مسیرهای پیشنهادی غیر معنادار از مدل، برازش مدل مطلوب شد. یافته دیگر نشان داد گفت و شنود از طریق خودکارآمدی ($\beta = 0.32, p = 0.02$) و ارزیابی مجدد شناختی ($\beta = 0.18, p = 0.01$) مسئولیت‌پذیری را تحت تاثیر قرار می‌دهد. همچنین، مشخص شد که همنوایی نیز از طریق ارزیابی مجدد شناختی مسئولیت‌پذیری را تحت تاثیر قرار می‌دهد ($\beta = 0.06, p = 0.05$)، ولیکن، سرکوبی بین گفت و شنود ($\beta = 0.0001, p = 0.92$) و همنوایی ($\beta = 0.04, p = 0.10$)، بر مسئولیت‌پذیری، نقش میانجی معنادار ندارد. خودکارآمدی و ارزیابی مجدد شناختی بین رابطه‌ی جهت‌گیری گفت و شنود و جهت‌گیری همنوایی خانواده و مسئولیت‌پذیری معنادار می‌باشد. از طرف دیگر مشخص شد مسیر مستقیم و غیر مستقیم (خودکارآمدی و ارزیابی مجدد شناختی) گفت و شنود به مسئولیت‌پذیری و مسیر غیر مستقیم همنوایی (ارزیابی مجدد شناختی) به مسئولیت‌پذیری معنادار است. همچنین، ضریب تعیین مسئولیت‌پذیری ($R^2 = 0.46$) از ضریب تعیین خودکارآمدی ($R^2 = 0.10$)، ارزیابی مجدد شناختی ($R^2 = 0.13$) و سرکوبی ($R^2 = 0.07$) بیشتر است.

بحث

هدف از این پژوهش، بررسی نقش میانجی‌گری خودکارآمدی و نظم‌بخشی هیجانی در ارتباط بین ابعاد الگوی ارتباطی خانواده و مسئولیت‌پذیری در نوجوانان بود. نتایج به دست آمده مشخص کرد که خودکارآمدی و ارزش‌یابی مجدد شناختی بین گفت و شنود و مسئولیت‌پذیری نوجوانان نقش میانجی‌گری مثبت و معنادار دارد و همچنین، مشخص شد ارزیابی مجدد شناختی بین هم‌نوایی و مسئولیت‌پذیری نوجوانان نقش میانجی‌گری مثبت و معنادار دارد. در ادامه نقش میانجی‌گری خودکارآمدی و نظم‌بخشی هیجانی به عنوان متغیر میانجی، مورد بررسی قرار می‌گیرد. این یافته‌ها بدین معناست، که اگر خانواده‌ها از جهت‌گیری گفت‌و شنود استفاده کنند و از آن طریق بتوانند خودکارآمدی فرزندان خود را افزایش دهند، آنان را مسئولیت‌پذیر تربیت می‌کنند و اگر از طریق گفت‌و شنود یا هم‌نوایی بتوانند زمینه را برای استفاده از راهبرد ارزیابی مجدد شناختی فراهم کنند، می‌توانند آنان را مسئولیت‌پذیر پرورش دهند.

قبل از بحث در زمینه یافته تحقیق حاضر لازم به ذکر است که با مرور تحقیقات انجام شده در داخل و خارج از کشور تحقیق پدر زمینه موضوع مورد نظر یافت نشد که نقطه قوت و جنبه نو بودن تحقیق حاضر را می‌رساند بنابراین در ادامه نتایج تحقیق با نتایج تحقیقاتی که به نوعی با یافته ما در ارتباط هستند بررسی می‌شود. این یافته تحقیق حاضر به نوعی با نتیجه تحقیق نادری و همکاران (۱۳۹۷) که نشان دادند جهت‌گیری گفت و شنود به طور مثبت تاب‌آوری تحصیلی و خودکارآمدی تحصیلی را پیش‌بینی میکند؛ جهت‌گیری هم‌نوایی به طور منفی خودکارآمدی تحصیلی را پیش‌بینی می‌کند؛ خودکارآمدی تحصیلی، پیش‌بینی کننده مثبت تاب‌آوری تحصیلی است. همچنین جهت‌گیری گفت و شنود، به صورت مستقیم و غیر مستقیم منجر به افزایش تاب‌آوری تحصیلی می‌شود. اما، جهت‌گیری هم‌نوایی، فقط به صورت غیر مستقیم، تاب‌آوری تحصیلی را تحت تأثیر قرار داده و موجب کاهش آن می‌گردد هم‌سو است (۲۸). در تحقیق دیگری در همین

رابطه و هم‌سو با یافته تحقیق حاضر اکبری و همکاران (۱۳۹۳) نشان دادند که جهت‌گیری گفت و شنود خانواده پیش‌بینی کننده مثبت و معنادار تاب‌آوری و شاد کامی فرزندان و جهت‌گیری هم‌نوایی خانواده، پیش‌بینی کننده منفی بوده است (۲۹). از طرف دیگر جوکار و همکاران (۲۰۱۱) نشان دادند که احتمال افزایش و ارتقاء تاب‌آوری تحصیلی فرزندان در خانواده‌هایی که فضای گفتگو و تعامل سازنده بر آنها حاکم است بیشتر خواهد بود، احتمالاً به این دلیل که در فضای تعامل و گفتگو، فرصت ابراز نظر و بیان احساسات و عقاید برای همه افراد خانواده وجود دارد (۳۰).

در تبیین یافته تحقیق حاضر می‌توان عنوان کرد که در جهت‌گیری گفت‌و شنود، فرد در خانواده می‌تواند نظرات خود را مطرح کند، استدلال اعضای خانواده را بشنود و خود نیز استدلال‌های مناسبی ارائه دهد، و مهارت‌های مختلفی را در پی این مباحث از جمله حل مسئله، ارتباط مؤثر، کنترل هیجانات و مدیریت آن‌ها را به دست آورد؛ زیرا فرد در تصمیم‌های مهم خانواده تأثیرگذار است و استقلال لازم را نیز به دست آورده است (۲۲). این موارد، زمینه را برای رشد توانمندی‌ها و باور به آن‌ها را فراهم می‌کند و از این طریق اقلان کلامی، یکی از منابع خودکارآمدی را به وجود می‌آورد (۳۱). به بیان دیگر، او می‌داند با انتخاب‌های خود می‌تواند مثمر ثمر باشد؛ همین امر، منجر به پاسخگویی فرد نسبت به انتخاب‌های خویش می‌شود و مسئولانه رفتار می‌کند.

همین مورد در زمینه‌ی ارزیابی مجدد شناختی نیز صدق می‌کند. زمانی که فرد در محیط خانواده به گفت‌و شنود می‌پردازد، می‌تواند با توجه به استدلال‌هایی که در محیط خانواده در زمینه‌ی مسائل مختلف مطرح می‌شود، با نظرات گوناگون آشنا شود (۵)؛ فرد می‌تواند از راهبردهای سازگارانه برای تنظیم هیجانات خود استفاده کند و مهارت‌های شناختی مختلفی را یاد بگیرد. فرد، زمانی که از این راهبرد در موقعیت‌های مختلف استفاده می‌کند، می‌داند که افکار، هیجانات و رفتارهای او تحت کنترل اوست و می‌تواند از زوایای

گوناگون به وقایع بنگرد و آن‌ها را ادراک کند (۲۶). همین امر، تأیید می‌کند موقعیت‌های بیرونی بر فرد تأثیر نمی‌گذارد، بلکه افکار اوست که پیامدهای رفتاری و هیجانی را ایجاد می‌کند و به عبارتی انتخاب‌های اوست که منجر به پیامدهای مختلف می‌شود. همین امر، مسئولیت‌پذیری فرد را در قبال دیگران و خود افزایش می‌دهد، زیرا رکن اصلی آن، یعنی انتخاب آزادانه رخ داده است (۳۲).

جهت‌گیری هم‌نوایی نیز، می‌تواند زمینه‌ساز ارزیابی مجدد شناختی و در نهایت موجب مسئولیت‌پذیری گردد. ولیکن، اثر غیرمستقیم به دست آمده بسیار پایین است. با این وجود، این اثر معنادار به دست آمد. در تبیین یافته، لازم است به ویژگی‌های هم‌نوایی توجه کرد؛ در جهت‌گیری هم‌نوایی، فرد همسانی بالا نگرش‌ها، ارزش‌ها و عقاید را تجربه می‌کند، سعی می‌کند از تعارض اجتناب کند و به صورت متقابل وابستگی با خانواده را تجربه کند. در این جهت‌گیری، انسجام خانواده بالاست و خانواده دارای سلسله مراتب است و بر روابط درون خانواده تأکید می‌شود و علائق خانواده در درجه اول اهمیت است (۵). همه‌ی این موارد، به‌ویژه تأکید بر همسان کردن نظرات خود با دیگران و تأکید بر علائق و ارزش‌های خانواده، می‌تواند زمینه را برای درک پدیده‌ها و وقایع از دیدگاه‌های مختلف فراهم کند و نوجوان می‌تواند از راهبرد ارزیابی مجدد شناختی استفاده کند. زمانی که نوجوان، از این راهبرد استفاده می‌کند، می‌تواند در نهایت مسئولیت‌پذیری را تجربه کند؛ زیرا که خود را در موقعیت‌های مختلف مؤثر می‌داند و آگاه است که انتخاب‌های اوست که منجر به پیامدهای مختلف می‌شود (۵).

در حوزه‌ی محدودیت‌های پژوهشی، لازم است به تکمیل پرسش‌نامه‌ها به وسیله‌ی نوجوانان در فضای مجازی اشاره کرد، لذا استفاده از روش‌های دیگر جمع‌آوری اطلاعات همچون مصاحبه و مشاهده همچنین اجرای حضوری می‌تواند اطلاعات کامل‌تری را در خصوص متغیرهای پژوهش بدست دهد. همچنین، با توجه به اینکه جامعه و نمونه این پژوهش از دانش‌آموزان دوره‌ی دوم متوسطه بودند، باید در تعمیم آن به جوامع

دیگر احتیاط کرد. علاوه بر این، یکی دیگر از محدودیت‌هایی که در حوزه‌ی روش‌شناختی وجود دارد، مربوط به این می‌شود که عدم معنادار شدن مسیر سرکوبی بر مسئولیت‌پذیری، می‌تواند به دلیل وجود متغیرهای دیگری باشد که در این پژوهش در نظر گرفته نشده است. آزمون سایر متغیرهای برون زاد و میانجی، در قالب مدل مورد آزمون در این پژوهش، می‌تواند دانش موجود در خصوص مسئولیت‌پذیری را گسترش دهد. همچنین پژوهشگران علاقه‌مند، می‌توانند در پژوهش‌های آتی به بررسی دیگر متغیرهای درون‌زاد همچون پرخاشگری، عزت نفس و حل مسئله نیز بپردازند. اجرای پژوهش در جامعه‌های دیگری همچون دانش‌آموزان ابتدایی، راهنمایی و دانشجویان می‌تواند یافته‌های این پژوهش را غنا بخشد و کمک کند تا روابط خاص بین متغیرها در این جوامع نیز مشخص شود تا متوجه شویم سن رشدی چه تأثیری بر این روابط خواهد گذاشت آیا روابط بین متغیرها را تعدیل می‌کند یا خیر.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج پیشنهاد می‌شود موقعیت‌هایی برای نوجوانان فراهم شود، تا خود کارآمدی و راهبردهای مثبتی، مانند ارزیابی مجدد شناختی پرورش یابد. برای این منظور، لازم است که در خانواده و مدارس، ابتدا زمینه را برای موفقیت بیشتر نوجوانان فراهم کنند؛ در مرتبه دوم الگوهای مناسب موفق را برای نوجوانان در نظر بگیرند. همچنین، لازم است که این نهادها باورهای سالم و طرحواره‌های مناسب را برای نوجوانان به وجود آورند و راهبردهای مناسب شناختی تنظیم هیجان نیز به آنان آموزش داده شود. در نهایت، می‌توان طراحی بسته‌های آموزشی برای والدین و مدارس، الگوهای ارتباطی و خودکارآمدی و جنبه‌های تنظیم هیجانی و شناختی را در نظر گرفت. همچنین پیشنهاد می‌شود، بسته‌های آموزشی در زمینه آموزش خانواده بر پایه جهت‌گیری گفت‌وگوشنود، تنظیم شناختی هیجان و خودکارآمدی نوجوانان طراحی شود و به طور آزمایشی مورد بررسی قرار گیرند.

moderation model. *Early Child Develop and Care*. 2021;1-18.

9. Farrell G. The relationship between parenting style and the level of emotional intelligence in preschool-aged children. 2015.

10. Wang D, Fletcher A. C. Parenting style and peer trust in relation to school adjustment in middle childhood. *J of Child and Family Studies*. 2016;25(3):988-998.

11. Bandura A. Guide for constructing self-efficacy scales. *Self-efficacy beliefs of adolescents*. 2006;307-337.

12. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman; 1997.

13. Bandura A, Caprara GV, Barbaranelli C, Gerbino M, Pastorelli, C. Role of affective self-regulatory efficacy in diverse spheres of psychosocial functioning. *Child Develop*. 2003;74:769-782.

14. Mazboohi S, Saadati Shamir A. Predicting the Responsibility of Female High School Students Based on Self-Efficacy and Spiritual Intelligence. *J of Edu Psychology*. 2018;14(48):125-147. (Persian)

15. Morris AS, Criss MM, Silk JS, Houlberg BJ. The impact of parenting on emotion regulation during childhood and adolescence. *Child Develop Perspectives*. 2017;11(4):233-238.

16. Sweezy M. The teenager's confession: Regulating shame in internal family systems therapy. *American J of Psychotherapy*. 2011;65(2):179-188.

17. Vandenbos GR. *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association; 2007.

18. Gross JJ. Emotion regulation. *Handbook of emotions*. 2008;3(3):497-513.

19. Amstadter A. Emotion regulation and anxiety disorders. *J of Anxiety Disorders*. 2008;22(2):211-221.

20. Roberts T. Emotional regulation and responsibility. *Ethical Theory and Moral Practice*. 2015;18(3): 87-500.

21. Behdarvand Sheikhi K. Relationship Between Emotional Self-regulation and Responsibility with Social Relations of Students. *Social Welfare Quarterly*. 2019;19(73):189-220.

22. Koerner AF, Fitzpatrick MA. Toward a theory of family communication. *Communication Theory*. 2002b;12(1):70-91.

23. Kourosch NM, Latifian M. Relationship between dimensions of family communication patterns and children's level of anxiety and depression. 2007. (Persian)

24. Mirsamie M. Investigating the Relationship between Self-Efficacy, Social Support and Exam Anxiety with Mental Health of Allameh Tabatabai University Students [Master Thesis]. Tehran: Allameh

تقدیر و تشکر

در پایان، پژوهشگران وظیفه‌ی خود می‌دانند تا از تمامی مشارکت‌کنندگان، آموزش و پرورش و اساتید گرامی کمال تشکر و قدردانی را به عمل آورند.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله از رساله‌ی دکتری نویسنده اول مقاله در رشته روان‌شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت استخراج شده است و از کمیته تخصصی اخلاق در پژوهش دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، کد اخلاق به شماره IR.IAU.REC.1400.015 دارد.

References

- Mergler AG. Personal Responsibility: The creation, implementation and evaluation of a school-based program. Doctoral dissertation, Queensland University of Technology. 2007.
- Dudley L, Poston JR. The Family and Social Change in Chinese Societies. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis. 2014:35.
- Ellithorpe ME, Ewoldsen DR, Fazio R. H. Socialization of Dissonance Processes: Reports of Parenting Style Experienced During Childhood Moderate Dissonance Reactions. *Social Psychological and Personality Science*. 2013:1-8.
- Mendonça M, Fontaine AM. The role maturity of parents of emerging adult children: Validity of a parental maturity measure. *J of Adult Develop*. 2014;21(2):116-128.
- Koerner AF, Fitzpatrick MA. Understanding family communication patterns and family functioning: The roles of conversation orientation and conformity orientation. *Communication Yearbook*. 2002;28:36-68.
- Darehkordi A, Behroozy N, Maktabi G, Beshlideh K. Predicting children's destructive behaviors through family context and functioning mediated by cognitive emotion regulation and theory of mind. *J of Research in Edu Systems*. 2017;11 (36):261-279. (Persian)
- Loudová I, Lašek J. Parenting style and its influence on the personal and moral development of the child. *Procedia-Social and Behav Sci*. 2015:174:1247-1254.
- Hu Q, Feng Q. Parenting style and prosocial behaviour among Chinese Preschool children: A

Tabatabae University;2006. (Persian)

25. Khoshkalam A. Comparison of the correlation between self-regulated learning strategies and self-efficacy in students with hearing impairment and normal high school in Tehran, academic year 2009-2010[Master Thesis]. Tehran: Allameh Tabatabae University; 2010. (Persian)

26. Gross J. J, & John O. P. Individual differences in two emotion regulation processes: implications for affect, relationships, and well-being. *J of Personality and Social Psychology*. 2003;85(2):348.

27. Soroush M. An intergenerational comparison of women's capitals and life chances and their representational in life style study of 25-39 years old women in shiraz and estahban [Ph.D. Thesis]. Shiraz: Shiraz University;2011. (Persian)

28. Naderi H, Khormaei F, Akbari A, Sabri M. (2018). The Causal Role of Family Communication Patterns in Academic Self-Efficacy and Academic Resilience. *Studies in Learning & Instruction*, Vol.10, No.1, 2018, Ser 74/1.

29. Akbari A, Sabri M, Mahbodi K. (2014). The role of family communication patterns in predicting students' resilience and happiness. National Congress of Family Pathology (and National Family Research Festival)

30. Jowkar, B., Kohoulat, N., & Zakeri, H. (2011). Family Communication Patterns and Academic Resilience. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 87 – 90.

31. Bandura A. The changing face of psychology at the dawning of a globalization era. *Canadian Psychology*. 2001;4:12-24.

32. Hughes C. H. Developing Conceptual Literacy in Lifelong Learning Research: A case of responsibility?. *British Edu Research J*. 2001;27(5):601-614.